

УДК: 339.9

В. В. Трофимова,
к. е. н., докторант, КНЕУ ім. В Гетьмана

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОСНОВА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ

Проаналізовано сутність концепції сталого розвитку. Обґрунтовано її постіндустріальну та глобальну природу. Визначені об'єктивні та суб'єктивні чинники, які унеможливають реалізацію цієї концепції в умовах індустріального способу виробництва. Запропоновані сутнісні критерії та передумови реалізації моделі сталого розвитку.

Ключові слова: модель економічного розвитку, сталий розвиток, індикатори сталого розвитку, глобальне мислення, глобальна економіка, глобальна інтеграція, конкурентоспроможний економічний розвиток, постіндустріальна модель, спосіб виробництва.

ВСТУП

Модель сталого розвитку побудована на концепції сталого економічного розвитку, яка визнана світовою спільнотою як домінуюча ідеологія розвитку людської цивілізації у XXI ст. Між тим, залишається недостатньо обґрунтованим питання, чи може ця теоретична концепція стати практичною (реальною) моделлю національного економічного розвитку вже сьогодні. В своїй статті автор пропонує розглянути це питання в контексті несумісності концепції сталого розвитку та індустріального способу виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню процесів сталого розвитку присвячені наукові праці таких іноземних та вітчизняних вчених: Ф. Джовані [1], А. Оніші [2], Р. Блінк [3], Г. Кларк [4], В. Джегатезен [5], Е. Гонч [6], Б. Хьюс [7], М. Котабі [8], К. Снеддон [9], А. Єфремов [10], Л. Корнійчук [11], Л. Шостак [12], А. Філіпенко [13]. В умовах формування нового способу виробництва та глобальної інтеграції намагання обмежити глобальну за своєю природою концепцію сталого розвитку вузькими рамками регіону, підприємства, галузі та навіть окремо взятої національної економіки видається невиправданним. Ідеї, принципи, стратегії та механізми реалізації концепції сталого економічного розвитку достатньо глибоко та послідовно вивчені та узагальнені у науковій літературі. Разом з тим, методологічні прорахунки не дозволили й досі на основі концепції сталого розвитку сформулювати більш-менш чітку модель, в основі якої має бути розуміння глобальної природи подальшого сталого конкурентоспроможного економічного розвитку.

Метою даної статті є обґрунтування можливості формування та реалізації моделі сталого розвитку лише

в умовах глобального постіндустріального способу виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Національна економічна модель є фундаментальною методологічною базою формування стратегії національного економічного розвитку країни, конкретизованою у програмах дій її уряду. Вона забезпечує реалізацію конкретних заходів у економічній політиці держави задля досягнення мети на певному етапі суспільного розвитку. Поняття національної економічної моделі автор визначає як комплексну теоретико-методологічну систему, реалізовану (або яка може бути реалізована) в межах дії об'єктивних закономірностей на певному етапі економічного розвитку держави, яка спроможна забезпечити відповідний рівень добробуту населення. Множинність національних економічних моделей на сучасному етапі економічного розвитку зумовлена дією економічних законів, а глобалізаційні процеси, що відбуваються у світовій економіці, зумовлюють їх трансформацію, чинниками якої виступають об'єктивні економічні, науково-технологічні, соціальні, політичні, культурні процеси тощо.

Розбудова держави на основі узгодження і гармонізації її соціальної, економічної, екологічної, інституційної, духовної складових є метою постіндустріального суспільства. Системний підхід та сучасні інформаційні технології дозволяють моделювати різні варіанти напрямів економічного розвитку країн, з високою точністю прогнозувати їхні результати та обирати найбільш оптимальні. На сьогодні більшість теоретиків та практиків світу вважають найбільш перспективною для третього тисячоліття модель сталого економічного розвитку, яка з поглибленням її наукової обґрунтованості витісняє усі існуючі світові моделі як такі, що є фраг-

ментарними та неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Модель сталого економічного розвитку ґрунтується на доктрині сталого розвитку, яка являє собою сукупність ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук, зокрема філософії, соціології, економіки, екології, і які вже лягли в основу документів ООН та окремих країн (наприклад, "Порядок денний на XXI століття" (Ріо-де-Жанейро, 1992 р., Конвенція щодо змін клімату, збереження біорозмаїття, боротьби зі злиднями та інше, загальноєвропейські та національні стратегії сталого розвитку країн). Доктрина сталого розвитку — це системна суспільно-соціальна доктрина, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери.

Появі терміна "сталий розвиток" передували наукові праці засновника національної школи фізичної економії С. Подолинського (1880 р.), який першим з'єднав "фізичне з економічним", класичне вчення В.І. Вернадського про біосферу та ноосферу, новаторські ідеї щодо цивілізаційного прогресу людства М. Руденка. Декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища в Стокгольмі (1972 р.), наукові доповіді Римського клубу (1997 р.) окреслили зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища і сформулювали ідеї переходу цивілізації до стану "глобальної динамічної рівноваги". Динамічність світової економічної рівноваги як багатомірної та багатфакторної системи, що формується під впливом сукупності різноспрямованих сил і складається з низки елементів, означала, насамперед, таке стійке співвідношення сил (рівновагу), яке зберігається не тільки при втручанні в економічну систему сьогодні, а і при таких змінах, що відбуваються у часі, в майбутньому.

Разом з тим, глобалізація сучасного економічного розвитку все більш загострювала проблеми збереження екологічної рівноваги у природі, а також рівноваги між головними економічними регіонами світу (Північ — Південь, Схід — Захід тощо). Звіт Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., Конференція ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. продемонстрували світу катастрофічність глобальної екологічної ситуації, яка могла б стати вибухом вже у XXI ст. Незаперечною необхідністю практичних кроків щодо зміни ситуації на краще призвела до принципово нової та фундаментальної стратегії економічного зростання, в основу якої було покладено ідею динамічної рівноваги як розвитку у межах господарської ємності природного середовища, що не вносить незворотних змін у природу і не створює загрози для тривалого існування людини як біологічного виду. Таке економічне зростання, за якого ефективно будуть вирішуватися найважливіші питання життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації та забруднення довкілля, лягло в основу нової концепції, що отримала назву "sustainable development" (стійкий розвиток, сталий розвиток).

На сьогодні в світі не існує загально визнаного тлу-

мачення цього терміна, адже в ньому самому вже закладені певні суперечності. У спеціальних словниках термін "sustainable" визначається як характеристика процесу або стану, який може підтримуватися невизначено довго, а термін "sustainable development" — як поліпшення якості людського життя при збереженні сталості підтримувальних екосистем. У доповіді Міжнародної комісії з питань екології та розвитку ООН під назвою "Our Common Future" (1987 р.) поняття стійкий розвиток трактувалося просто і конкретно — це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби. Між тим, зіставити нагальні потреби сучасного та достатньо віддаленого майбутнього поколінь завдання практично не вирішуване, оскільки на сьогодні не можливо навіть передбачити ступінь уявлень та форми задоволення потреб майбутнього суспільства та способи виробництва відповідних продуктів. Разом з тим, таке недостатньо чітке визначення дало величезних поштовх до розробки нової філософії та ідеології світобачення, результатом якої є поява концепції (доктрини) стійкого (сталого) розвитку.

Концепція сталого розвитку розроблялась міжнародним співтовариством поступово, визначаючи принаймні три принципи обов'язкові її складові: економічне зростання, соціальний прогрес та захист навколишнього середовища. Стійкий (сталий) розвиток виражає достатньо просту ідею: досягнення гармонії між людьми, між суспільствами та природою, розв'язання протиріч, що існують у наш час (протиріччя між природою і суспільством, між екологією і економікою, між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, між багатими і бідними, між уже сформованими потребами людей і розумними потребами, між теперішніми та майбутніми поколіннями тощо). Взаємозв'язок та баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби визначаються сучасними науковцями як "сталий розвиток".

Досягнення мети суспільного розвитку передбачає періодичне оновлення реалізованої моделі економічного розвитку. Мета переходу суспільства до сталого економічного розвитку означає побудову принципово нової моделі економічного розвитку. Модель як один із важливих інструментів наукового пізнання відображає умовний спрощений образ конструкції суспільства відповідно до поставленої ним мети. Побудова суспільства сталого розвитку передбачає довготривалий послідовний процес, тоді як моделювання такого суспільства на основі методології дослідження економічних моделей можливо вже сьогодні.

Оптимальне визначення сутності економічної моделі здійснюється на основі її функцій. Функції моделі відображають напрями цілеспрямованого впливу на зв'язки і відносини між різними компонентами моделі. Наприклад, методологічна функція означає формування понятійного апарату, методів дослідження та визначення закономірностей соціально-економічного розвитку; інформативна функція визначає суттєві риси моделі, як джерела інформації; регулятивна функція полягає в упорядкуванні соціально-економічних відносин та забезпе-

чує динамічну трансформацію об'єкта дослідження за певним вектором суспільного розвитку; мобілізаційна функція відіграє стимулюючу роль у процесі реалізації певної економічної моделі та дозволяє мобілізувати необхідні ресурси; інтеграційна функція забезпечує входження країни до системи міжнародних економічних відносин та реалізацію її міжнародної конкурентоспроможності; прикладна функція виступає інструментом удосконалення соціально-економічної системи держави шляхом реалізації певних практично-організаторських дій або певної стратегії розвитку і т.п. Всі ці функції мають універсальні ознаки, а тому притаманні кожній економічній моделі, на основі аналізу яких можна визначити їх певні сутнісні характеристики. Щодо моделі "сталого економічного розвитку", то тут можна виявити такі її характеристики, як активність (спрямована на зміну існуючих параметрів системи); еволюційність (характер ініційованих змін поступовий); синергетичність (передбачає взаємодію та взаємозамінність економічних інститутів, передбачає наявність компенсаційних механізмів розвитку); збалансованість (високий рівень взаємодії із зовнішнім середовищем).

Щодо компонентів моделі сталого розвитку, то на сьогодні ними можуть бути, такі як соціалізація, державне регулювання, суспільна відповідальність, екологічність, безпека, інформатизація, власність, корпоративна система, ринкове регулювання, алокація ресурсів, інтелектуалізація, транснаціоналізація. Зазначені компоненти виступають не лише як статичні, а насамперед як динамічні механізми організації та функціонування, національної, регіональної та світової економіки, поєднання або взаємний вплив яких певним чином дозволяє визначити зміст та структуру моделі.

Жодна економічна модель не може дати абсолютно точне відображення реальності. Це стосується й моделі "сталого економічного розвитку", розробка якої навіть за наявності найсучаснішої та найпрогресивнішої на сьогодні концепції не може вважатися успішною завдяки відсутності відповідних теоретичних знань, які б виразили суттєві закономірні зв'язки та глибинні структури досліджуваного суспільства, характеризувались систематичністю та спирались на цілеспрямовані пізнавальні процедури. Брак теоретичних знань щодо економіки майбутнього зумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками: неможливістю визначити матеріальні потреби майбутніх поколінь з точки зору сьогодення; несформованістю єдиної світової економічної системи; відсутністю відповідних інституційних структур, які могли б регулювати світову економічну систему та впливати на динаміку та структуру економічного розвитку; невідповідністю існуючого рівня економічного мислення новому способу виробництва; відсутністю необхідних економічних знань щодо нового способу виробництва, законів функціонування глобальної економіки та сформованих наукових шкіл.

Оскільки у світовому співтоваристві поки ще не створено відповідних інституційних структур, які могли б регулювати світову економічну систему, здатність впливати на динаміку та структуру економічного розвитку на сучасному етапі формується на основі взаємодії національних господарських комплексів та імпульсів, що надходять із світового ринку, тобто на регіональній еко-

номічній рівновазі (наприклад, Європейський Союз).

Сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства. За визначенням ООН, ключові індикатори можна згрупувати у 14 розділів (табл. 1). Враховуючи кількісні та якісні показники, слід зважати на необхідність врахування, насамперед, сутнісних показників сталого розвитку. Знання як новий ресурс, що є похідним від людини — головної продуктивної сили суспільства, — лише запроваджується у виробництво, трансформуючи при цьому усталені інститути, форми та механізми підприємницької діяльності. Якщо капіталізм був ерою масового виробництва з тенденцією до укрупнення, то синергія поєднання людини та знання може проявлятися у будь-який, навіть неочікуваний спосіб. Знання як фактор виробництва та ключова продуктивна сила нової економіки, що формується, нині перебуває в стані дослідження.

Перетворення знання на продуктивну силу призводить до формування нового способу виробництва, ознаки якого лише вимальовуються. Володіння певними знаннями розкриває лідерській потенціал, який закладений в кожній людині та змушує її до активної участі у житті суспільства та глобальної спільноти. А тому поряд з кількісними та якісними критеріями сталого розвитку, на нашу думку, слід визначити такі сутнісні критерії сталого розвитку, які пов'язані з постіндустріальним способом виробництва, та визначити необхідні передумови, зумовлені глобальним рівнем реалізації цієї моделі, зокрема:

- зайняття знаннями вагомого місця у системі продуктивних сил;
- зростання рівномірності розподілу власності та доходів;
- створення глобального координаційного механізму;
- підпорядкування національних інтересів глобальним;
- утвердження глобального економічного мислення;
- збільшення частки глобальних публічних благ у глобальному виробництві та споживанні;
- формування систем моніторингу та оцінки глобальних ризиків майбутніх та тих, що існують нині (вплив ГМО, причини мутації, наслідки генної інженерії тощо);
- глобальна інституціоналізація довіри, яка може полегати у створенні таких систем, які дозволять забезпечувати контроль глобальної громадськості за станом планети без втручання у внутрішні справи держав, особливо у сфері безпеки;
- втрата значного ефекту від масштабу, яка призведе до зміни моделей транснаціоналізації;
- зміна моделей освіти через більш глибоку інтеграцію освіти у виробництво;
- посилення міждисциплінарності знання та настання нової ери філософії;
- структурна перебудова за рахунок розвитку нових видів послуг в існуючих галузях (наприклад, в сфері туризму відбуватиметься зростання обсягів послуг зеленого, технологічного, космічного, круїзного туризму

Таблиця 1. Індикатори сталого розвитку

Розділ	Широкий	Ключовий індикатор	Уточнюючі показники
Бідність	Бідність по доходах	Частка населення, що мешкає за національною межею бідності	Частка населення, що мешкає менш ніж на 1 дол. США в день
	Нерівність по доходах	Відношення доходів 10% найбагатших та найбідніших	
	Санітарія	Частка населення, що користується покращеними санітарними умовами	
	Питна вода	Частка населення, забезпечена якісною питною водою	
Управління	Забезпеченість енергією	Частка домогосподарств без джерел енергії	Частка домогосподарств, які користуються твердим паливом для приготування їжі
	Умови проживання	Умови проживання	
	Корупція	Частка населення, яка дає хабари	
	Злочинність	Кількість намісних вбивств на 100.000 населення	
Здоров'я	Смертність	Дитяча смертність до 5 р.	
	Охорона здоров'я	Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувана тривалість здорового життя
	Харчування	Частка населення, яка має доступ до первинної медичної допомоги	
	Рівень захворюваності та ризики	Рівень імунізації проти дитячих інфекційних хвороб	
Освіта	Рівень освіти	Харчування дітей	Поголопаління
		Зараженість найбільш опарними хворобами (СНД, туберкульоз, малярія)	Неперервне навчання
		Частка осіб, які закінчили школу	
		Частка осіб, які навчаються	
Демографія	Грамотність	Частка дорослих з освітою	
	Населення	Грамотність дорослих	Рівень народжуваності
		Темп зростання населення	
		Рівень залежності	Відношення кількості місцевого населення до кількості туристів в тур. регіонах
Природні катаклізи	Туризм	Частка населення, яка мешкає в регіонах із загрозою лиха	Людські та економічні втрати внаслідок лих
	Підверженість природним лихам	Виняти докөду вуглецю	Виняти парникових газів
	Готовність подолання наслідків лих	Споживання речовин, що руйнують озоновий шар	
	Зміна клімату	Концентрація шкідливих речовин у повітрі міст	
Атмосфера	Зменшення озонного шару	Якість повітря	Зміна цільового призначення землі
	Якість повітря	Використання землі	Деградація ґрунту
		Пустинні	Площі опустелювання
		Сільське господарство	Ефективність використання міңдобрив
Земля			Використання с/г пєстицидів
			Площа органічного с/г
			Частка органічного с/г
			Частка земель сталого лісоводства
Морські водні ресурси	Ліси	Частка землі під лісами	Частка земель сталого лісоводства
	Убереження	Частка населення, що мешкає у прибережній зоні	Якість води для кування
	Рибальство	Частка риб в межах безпечних біологічних лімітів	
	Екологія моря	Частка акваторії під захистом	
Свіжа вода	Кількість води	Частка використуваних водних ресурсів	
	Якість води	Інгенсивність використання води за видами економічної діяльності	
	Екоенгети	Присутність фєкалій у чистій воді	Обробка стічних вод
	Виби	Частка територій під захистом	
Біорізномайття	Макроекономіка	Види під загрозою	Збереження
		ВВП на душу населення	Чисті збереження як відсоток ВВП
		Частка інвестицій у ВВП	Рівень інфляції
		Відношення боргу до ВВП	Уразлива зайнятість
Економічний розвиток	Стабільність державних фінансів	Рівень безробіття	
	Зайнятість	Продуктивність праці та вартість одиниці праці	
	Інформаційно-комунікаційні технології	Частка жінок серед зайнятих не у сільському господарстві	
		Інтернет-користувачі на 100 населення	
Глобальне економічне співробітництво	Дослідження та розробки	Частка доходів від туризму у ВВП	Валові витрати на НДДКР у ВВП
	Туризм	Дефіцит поточного рахунку до ВВП	Частка імпорту з країни, що розвивається
	Торгівля	Офіційна допомога розвитку як частка ВВП	Середній рівень тарифу до експорту з країни, що розвивається
	Зовнішнє фінансування	Матеріальна витратність економіки	Частка іноземних та закордонних прямих інвестицій у ВВП
Моделі споживання та виробництва	Споживання матеріальних ресурсів	Використання енергії	Частка іноземних приватних переказів у ВВП
	Використання енергії	Енергоінтенсивність за галузями	Внутрішнє споживання матеріалів
	Поводження з відходами	Шкідливі відходи	Частка альтернативних джерел енергії
	Транспорт	Розподіл за видами транспорту	Утилізація радіоактивних відходів

тощо), створення нових галузей як в сфері виробництва товарів, так і надання послуг переважно соціального характеру;

— залежність темпів економічного зростання від темпів зростання кількості населення у світі, що дозволить відмовитись від політики обмеження зростання кількості населення;

— збільшення питомої ваги відновлювальних ресурсів та скорочення частки споживання невідновлювальних ресурсів.

Запропоновані положення дозволяють розвинути методологічні підходи до розуміння постіндустріальних моделей розвитку та визначають вектор економічного розвитку, якому необхідно слідувати країні, яка прагне посісти місце серед розвинених країн. Розуміння закономірностей постіндустріального способу виробництва, що формується нині, багато в чому спирається на концепцію сталого розвитку, яка на сьогодні є тією ниткою Аріадни, що веде світову економіку до гармонійного конкурентоспроможного економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Концепція стійкого розвитку дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку світового господарства, яка розвивається, не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього. Сталий розвиток необхідно розглядати як концепцію, яка може бути покладена в основу постіндустріальних моделей розвитку. В умовах індустріального способу виробництва реалізація такої моделі практично неможлива через те, що існуючий рівень розвитку продуктивних сил та відповідно панівний спосіб виробництва не дозволяють досягати поставлених цілей за допомогою існуючих засобів. Сьогодні знання ще не посіло свого місця в одному ряді з іншими чинниками виробництва. Монополія на створення знання лише починає зникати завдяки активній інформатизації, збільшенню якості та розширенню доступності освіти, навіть завдяки зростанню тривалості здорового продуктивного життя населення. Перетворення знання на чинник виробництва вимагає аналізу особливостей його створення, розподілу, накопичення та споживання. Знання є глобальним публічним благом, щодо якого ще не створений глобальний правовий, організаційно-інституційний та економічний порядок. Безсумнівним, на думку автора, є положення щодо можливості реального втілення концепції сталого розвитку виключно в умовах глобальної економіки, що формується. А вузьке трактування сталості звужує методологічну та практичну цінність цієї концепції. Сталість туризму, сільського господарства та інших галузей у межах регіонів та навіть національних економік є лише частковим випадком, особливим у загальному, а тому не може формувати пріоритети розвитку.

Новітні технології, що розробляються та скоро стануть основою нового технологічного укладу, володіють ознакою глобальності як щодо створення, так і щодо моделей їх споживання. Застосування екологічних технологій нового покоління не може не вплинути на всю екосистему планети, зокрема створення нечуваних за масштабами акумуляторів сонячної енергії на островах Південно-Східної Азії може мати глобальні наслідки

через неприродній перерозподіл сонячної енергії, невідомий вплив її магнітного випромінювання та інших властивостей, невідомих сучасним дослідникам. Так само й вирішення проблем безпеки вже давно перейшло від національного рівня до мегарегіонального рівня, а нині мова йде про розвиток глобальної системи безпеки, без якої неможливий подальший технологічний розвиток. Таким чином, для реалізації моделі сталого розвитку першочерговою умовою є формування глобального мислення у світових лідерів.

Література:

- Jovane F., Yoshikawa H. The incoming global technological and industrial revolution towards competitive sustainable manufacturing // CIRP Annals — Manufacturing Technology. — 2008. — Volume 57, Issue 2. — P. 641—659.
 - Onishi A. Futures of global interdependence (FUGI) global modeling system: Integrated global model for sustainable development // Journal of Policy Modeling. — February 2005. — Volume 27, Issue 1. — P. 101—135.
 - Blinc R., Zidan'sek A., Slaus I. Sustainable development and global security // Energy. — 2007. — Volume 32, Issue 6. — P. 883—890.
 - Clark G. Evolution of the global sustainable consumption and production policy and the United Nations Environment Programme's (UNEP) supporting activities // Journal of Cleaner Production. — 2007. — Volume 15, Issue 6. — P. 492—498.
 - Jegatheesan V., Liow J.L., Shu L., Kim S.H., Visvanathan C. The need for global coordination in sustainable development // Journal of Cleaner Production. — Volume 17, Issue 7. — May 2009. — P. 637—643.
 - Goncz E., Skirke U., Kleizen H., Barber M. Increasing the rate of sustainable change: a call for a redefinition of the concept and the model for its implementation // Journal of Cleaner Production. — 2007. — Volume 15, Issue 6. — P. 525—537.
 - Hughes B., Johnston P. Sustainable futures: policies for global development // Futures. — 2005. — Volume 37, Issue 8. — P. 813—831.
 - Kotabe M., Murray J. Global sourcing strategy and sustainable competitive advantage // Industrial Marketing Management. — 2004. — Volume 33, Issue 1. — P. 7—14.
 - Sneddon C., Howarth R. Sustainable development in a post-Brundtland world // Ecological Economics. — 2006. — Volume 57, Issue 2. — P. 253—268.
 - Ефремов А. Устойчивое или гармоничное (с экосистемой) развитие — чему отдать предпочтение? // Экономика Украины. — 2008. — №2. — С. 85—90.
 - Корнийчук Л., Шевчук В. Устойчивое развитие и глобальная миссия Украины // Экономика Украины. — 2009. — №5. — С. 4—14.
 - Шостак Л. Цели и приоритеты устойчивого развития Украины // Экономика Украины. — 2002. — №10. — С. 30—36.
 - Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с.
 - CSD Indicators for Sustainable Development, 3rd edition, 2005. — [Електронні дані] — Режим доступу: "www.un.org"
- Стаття надійшла до редакції 24.02.2010 р.